
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

JUHÁSZ ERZSÉBET: MŰKEDVELŐK*

A műkedvelő szót ma már, mint mindent ebben a rohamosan változó világban, át kell értékelnünk.

Szenteleky Kornél

Juhász Erzsébet új regény, a *Műkedvelők*, a jugoszláviai magyar próza legnagyobb vállalkozásai közül való.

Nem artisztikus értelemben; mert nem hibátlan regény. Egyik-másik fejezete elszórt vagy elnagyolt, egy-egy nyelvi fordulata a rutin kelepccéjében szorong, az írói terv következetes keresztülvitele pedig már az első fejezetben lendületét veszti: a választott tárgytól való ironikus írói távolságtartás fokozatosan megszűnik, a játékból küzdelem lesz.

A regény pályázat szoros határidejéből következő írói sietség nyomai (ismétlődő fordulatok, nem túl szerencsés szójátékok, fáradt bekezdések) utólag könnyűszerrel eltüntethetők. Ám gondos újraolvasás és aprólékos műhelymunka árán sem retusálható a regényszöveget két elkülönülő részre tagoló éles törésvonal: az, hogy a *Műkedvelők* az írói terv szerint ironikus-groteszk-lírai regénynek, egyféle *irodalmi* művészregénynek indult, leginkább talán Esterházy Pétertől inspirált „bevezetés”-nek készült „a jugoszláviai magyar szépirodalomba” (részben innen a cím: *Műkedvelők*), s lett belőle végül (egy-két remek anekdotikus részlet ellenére) kisebbségi sorsregény, mint amilyen *Grendel Lajos* Éleslövészete, ennél is nagyobb hangsúllyal azonban Szenteleky Kornél utolsó napjainak mély és hiteles ábrázolása.

Juhász Erzsébet új műve többszörösen is próbára teszi irodalomszemléletünk érvényességét, éspedig: jellegzetesen *műkedvelő* irodalomszemléletünk érvényét. Szembesít azzal a nyilvánvaló ténnyel, hogy sem nálunk (mikroirodalmunkban), sem másutt (a nagy nemzeti irodalmakban) *nincsenek többé-kevésbé rosszul megírt jó regények*; olyan regények tehát, amelyeknek a „tartalma” roppant fontos valamilyen (politikai, eszmei, etikai, önismereti stb.) szempontból, de amelyek művészi „kivitelezése” sikerületlen, felemás, vagy kínosan ügyetlen. Persze, kritikai

* A bíráló bizottság soros elnökének ismertetője a Forum Könyvkiadó 1984. évi regénypályázatának első díjas kéziratáról.

értékítélet megfogalmazása tekintetében éppen a nagy műfaj, a civilizációs-kulturális szintézis: a regény rejti magában a legtöbb csapdát. A regénynek csakugyan megvan az a fura tulajdonsága, hogy nem kíván csupán „irodalom” lenni... E kérdés vizsgálata azonban messzire vezetne; mindössze annyit szerettem volna érzékelteni vagy egyszerűen megállapítani, hogy a Lukács György csúf meghatározása szerinti „esztétikai képződmény”-t mindenekelőtt esztétikai értékei vagy fogyatkozásai alapján érdemes vizsgálni; alapfokon tehát: nincsenek döcögő stílusban, kezdetleges eszközökkel, harmadrangú írástudással megírt jó regények és más egyéb, fontosnak vélt művek. Kívánatos volna, mégsem kötelező, hogy egy tanulmányíró jó stilisztza legyen. A „szép”irodalomban azonban az író a dilettánstól az írástudása különíti el; írástudásának a foka, semmi más.

Juhász Erzsébet *Műkedvelők* című regénye, hevenyében felsorolt hibái ellenére is, a szépirodalom körén belül vizsgálható. Az irodalmi divatokkal s a friss olvasmányélményekkel szemben Juhász még nem eléggé ellenállóképes — ez néha tévútra viszi. De ha a maga tiszta hangján szólal meg, bőségesen kárpótolja olvasóját, sőt feledtetni képes azt is, hogy új regényének első szerkezeti része kölcsönzött hangnemű, s a műegész szempontjából elhibázott expozíció. Amit a későbbi fejezetek hangnem-váltása s egyre inkább szemünk elé táruló mélységi tagozódása nyomatékosít.

Írói témaválasztás szempontjából a *Műkedvelők*: telitalálat. A két világháború közötti korszak irodalmi és irodalminak álcázott politikai küzdelmeire vet fényt, a jugoszláviai magyarság kisebbségi életének, tétova öneszmélésének, társadalmi patt-helyzetének a regénye. Ez a korszak — a harmincas évek eleje — bizonyos értelemben sorsforduló, és nem csupán a polgári-kispolgári (a gazdasági és társadalmi talajukat vesztett) értelmiségiek szempontjából. A királyi diktatúra évei ezek, amikor a hatósági cenzúra végképp elnémítani igyekszik az egyébként is bátortalan és megfélemlített embereket; a súlyos gazdasági válság kora, amikor oly mértékben elproletarizálódik a magyar kisebbség is, hogy minden baj kútforrását önnön kisebbségi létében ismeri fel. S a regény középponti alakja e korszak reprezentánsa: Szenteleky Kornél.

Emlékezzünk csak: Juhász Erzsébet első könyvét Utasi Csaba fontos első kötetnek nevezte, s azt állapította meg, hogy Juhász novelláinak „írói tapasztalatlanságból származó »technikai« rövidzárlatait egyetlen pillanatra sem homályosítják el a tényt, hogy szerzőnk kezébe mélyen megélt, létfontosságú dilemmák adták a tollat”. Domonkos István *Der Springt noch auf!* című versét (s a *Kormányeltörésben* s a *Kuplé* című versét is) Bori Imre „egzisztenciánk nagy versé”-nek, „lényeges vers”-nek s „a lényeg költeményé”-nek mondta, „koncentrált, az életről jelentőset, kivételeset hordozó mondanivaló”-ja miatt. Az első idézet Juhász írástudói felelősségét és önmagához való hűségét, a második pedig,

egy kivételes költői teljesítményt kommentálva, azt példázza, hogy létünk *egészéről* is lehet írni, nem csupán a szegmentumairól. E két idézetre a *Műkedvelők* besorolása miatt van szükség. Juhász Erzsébet szóban forgó regénye, technikai rövidzáratai ellenére, egzisztenciánk történelmi és társadalmi regénye, mélyen megélt, létfontosságú dilemmák foglalatja. Ezért és ilyen értelemben minősíthető prózánk egyik legnagyobb vállalkozásának.

A *Műkedvelők* az írói regényterv és a választott téma makacs szembeszegüléséről árulkodik. Juhász Erzsébet nem politikus alkat, eddig halvány jelét sem árulta el annak, hogy a politika (politikátörténet) valamennyire is érdekelné. A jelek szerint kezdetben talán más szándéka nem is volt, mint ironikus bevezetést adni a jugoszláviai magyar szépirodalomba. Elolvasta a két háború között írt könyveink egy részét, megismerkedett a *Kalangya* folyóirat történetével és közleményeivel, fellapozva gyér emlékirat-irodalmunkat, s áttanulmányozta Szenteleky műveit, levelezését. Megismerkedett tehát irodalmi „hőskorunk” dokumentumaival. S ráébredt arra, hogy ez az irodalom egészében műkedvelő irodalom volt, dilettánsok és széplelkek lehangoló panteonja, s fel kellett ismernie azt, hogy a két háború közötti irodalmi mozgalom megítélésében alighanem Herceg Jánosnak volt igaza: Szenteleky irodalmi mozgalmat igyekezett kialakítani ott, „ahol úgyszólván csak dilettánsok éltek”.

A feladat nem látszott nehéznek: írók, művek és programok — sőt bizonyos értelemben: az emberi életsorsok is — igazi, életes, nagy hagyományukat, az egyetemes műkedvelést példázták itt, az Ákácok alatt. A kisszerűség, a távlatatlanság, a tehetséghiány, az önértéktudat torzulásai s a *petit patrie* más sajátosságai kíméletlen, vad szatíra lehetőségét kínálták. A *Műkedvelők* nyitánya nem is más, mint komisz, kegyetlen szatíra. Szenteleky élete mintha a műkedvelő életvitel kinagyított példázata volna: irodalmi ábrándokat kergetett, dilettánsokat nevelt, s közben kicsúszott a kezéből önnön életének alakítása is. Csak négy hónappal a halála előtt, vérző tüdővel nősült meg: amikor „a fiatal férj” már dögrováson volt, a „mézeshetek” csók, ölelés és méz nélkül múltak el, s „a fiatalok tervezetése” a halálról való beszélgetésekből állott. „Nagyapánk”, Sztantits Aurél... alig negyvenévesen... elhalálozott, utódot sem érkezve nemzeni...”, írja Juhász, *nagyanyánk*, néhai Póth Erzsébet pedig nagymamácska lett, „égi menyasszonyságban”. Fantomszülők fantom-utódai vagyunk tehát, minden örökségünk „lazuló képzetek”, „megiramodás”; „valljuk meg: mindig is hadilábon álltunk mi e röggel s e rögön, mely szemernyi helyünk e földtekén, s egy óvatlan félrenézés is elég: lábunk se érje a földet, úgy kivigyen bennünket a legenyhébb huzat”.

Juhász az általánosságok síkján az egyetemes otthontalanságot, s a külső és a belső élet skizofrén szétválását rajzolja meg; Szenteleky kez-

detben nem több vidéki szépléleknél, „aki mindig is csak elutazásai során lel otthonra, s hontalanul didereg otthon...”. Amíg Szentelekynek csak a lárva-arcát látja, amíg Szentelekyben és társaiban csupán a műkedvelőt ismeri fel, kíméletlen és elutasító:

„Nekünk már eleink sem ijedtek meg a saját árnyékuktól, mi, ha kell, pusztá árnyként is követjük önmagunkat; szüntünkben testesülni! — mintha kiket hétszer szült az anyánk — ez az igazi örökség, úgymond hagyomány. Nincs, ami nincs. S nincs az a vágy, ínség és értelem, mely, mint az idő, kikezdhetné ezt az örökül kapott tudást s tapasztalást. Mint a karikacsapás, megy nekünk eleinktől fogva a fából vaskarika...”

Ámde Juhászt később cserbenhagyja satirikus kedve, mert óvatlanul közelebb lép az adott korszak valóságához, s mert beleérző képessége, írói intuíciója, egyre gazdagodó történelmi ismeretanyag, lélektani érzéke nem emberi karikatúrák, hanem emberi sorsok megrajzolására indítja. Alakjai megmozdulnak, lélegezni kezdenek, lepattogzik róluk a merev művi álca. A regény színterén megvilágosodnak a „műkedvelés” társadalmi kulisszái, a külső és belső élet szétválásának társadalmi és politikai okai, megnyílnak a műkedvelő életvitel mögött a forró kétségbeesés örvényei, s a „kisebbségi lélek pacifizmusa” is lelepleződik; ez a „pacifizmus” nem más, mint politikai megfélemlítettség.

S *nagyapánk és nagyanyánk*, Szenteleky Kornél és Póth Erzsébet úrt nemző, jóvátehetetlenül megkésített egymásra találása a regény vége felé már nem csupán groteszk „egyperces”, egy dilettáns módon végigélt látzatlet dilettáns exodus, hanem mély emberi tragédia. Ez a regénybe-fejezés Pilinszky (szatírával, tréfával, viccel ki nem kezdhető) mélysegesen komoly meghatározásával cseng egybe: *Nem operettfigurák, halálra ítélték vagyunk valamennyien*. Irodalmi szempontból sok kitűnő részlet van Juhász Erzsébet regényében, Kende Ferenc vagy Cziráky Imre figurája pl. a természetes komikum remeklése, éppúgy, mint a nehezen azonosítható Havelka Viktoré és társaié; egészében nagyszerű regényírói teljesítmény a történet epikai keretének és gondolati anyagának észrevétlen, hibátlan egybeolvasztása — a zárórészben azonban egy külön miniregény bontakozik ki, Póth Erzsébet, az „égi menyasszony” emberi drámája, s alighanem ez a szövegrész a *Műkedvelők* művészi forrponnya, tetőzése. Ezer szerencse, hogy Póth Erzsébet figurájából Juhász nem formál másodikkiadású bácsögödrösi Pacsirtát, nem a csúf, hervadó vénkisasszonyt látja meg benne, akit Szenteleky szánalomból vesz feleségül; a kettejük érzelmi kapcsolatának eredettörténetéből bontja ki a magányos nő s a képzelgéseiben élő, magányos férfi egymásra ébredését.

A *Műkedvelők* eredetileg irodalmi kulcsregénynek készült, mai életünk *prae-jévé*, egzisztenciánk előtörténetévé formálódott, s utolsó harmadában-negyedében egy élni nem tudó, látzatéletben tengődő, életkörülményei folytan énonozosságát csak fájdalmas öncsonkítások árán

megvalósító ember sorsának a története. Ha a tényeket és a dokumentumokat vizsgáljuk, és közösségi nézőpontból tekintünk rájuk, Szenteleky élete korántsem volt elhibázott. Öntörvényű, vagyis „viselkedésében belülről vezérelt” ember volt. „Jóformán egyebet se csináltam egész életemben”, olvashatjuk egyik levelében, „mint az igazságot kerestem. Néha talán sután, de mindig hitesen és őszintén. Most is egész munkásságomat kisebbségi magyarságunk szolgálatába állítottam, mert itt keresni kell és ki kell építeni az igazságot, hogy szembeszállhassunk az igazságtalansággal...” Erre tette fel életét; közben csak arra volt módja, hogy hajlékot teremtsen irodalmunknak, ezt a hajlékot azonban végül meg is teremtette. „Neki nem évek kellettek”, írta Csuka Zoltán, „hanem a kötelességteljesítés, a szolgálatvállalás, a »kereszthordozás édesége«, az a nagy kielégülés, amely egy férfi életében talán mindeneknél nagyobb, s amelyért sokszor egy életet is érdemes feláldozni”. Juhász Erzsébet talán csak erről feledkezett meg; hogy énazonosságát Szenteleky csak egy ilyen, „műkedvelő” élet árán őrizhette meg.

A végeredmény ettől nem változik meg, a regényben épp ezen van a hangsúly. S talán itt kell felvetni a kérdést önmagunknak: lehetséges-e Sztantits Aurélt nyíltan Szenteleky Kornélnak neveznünk, mennyiben irodalmi kulcsregény a *Műkedvelők*.

Fikció és dokumentum, hiteles és eltorzított idézetek, pontosan azonosítható és részben azonosíthatatlan figurák népesítik be Juhász Erzsébet új regényét. Szabadkát pl. Szabadkának nevezi, Ószivácot azonban Bácsgödörösnek; Szentelekyt, Sztankovits Kornélt Sztantits Aurélnak, de Póth Erzsébetet Póth Erzsébetnek mindennemű változtatás nélkül. Az írók azonosítása viszonylag egyszerű: Bakos Ede: Kende Ferenc, Ligeti Lajos: Fekete Lajos, Homonnai Zoltán: Herceg János, Hermecz Rezső: Draskóczy Ede, Forrai Gábor, Szirmai Károly, Hajnal Emil: Havas Emil, Janiga Lajos: Cziráky Imre, Berta bácsi (Dóri bácsi): Milkó Izidor. Hasonlóképpen vagyunk a regény szövegébe épített életrajzi adatokkal is, nagy többségük megbízható és pontos, kisebb részük kinyomozhatatlan, valószínűleg írói képzelet gyümölcse. Regényről lévén szó, mindennek nincs különösebb jelentősége: Juhász Erzsébet Szenteleky korát és Szenteleky életét írta meg, anyagával azonban szuverénül bánt, mint minden valamirevaló regényíró. A *Műkedvelők* nem „tényirodalom”, hanem sok-sok tényből és teremtő képzeletből épített regény.

HORNYIK Miklós